

CLASH OF CIVILIZATIONS 30 ÅR ETTER

Av Torkel Brekke, religionshistoriker i Civita

Innledning

I 2023 er det 30 år siden den innflytelsesrike amerikanske statsviteren Samuel Huntington skrev en artikkel i tidsskriftet *Foreign Affairs* med tittelen *The Clash of Civilizations?* Noen år senere utviklet Huntington det samme argumentet, men med langt flere detaljer, i en bok med tittelen *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*.¹ I dette notatet spør vi:

- Hva gjør teorien om Clash of Civilizations aktuell nå?
- Hva sier teorien om Clash of Civilizations?
- Hva slags kritikk og hva slags støtte har teorien fått?
- Hva kan forskere og studenter bruke teorien til?

Hva gjør teorien om Clash of Civilizations aktuell nå?

Teorien om Clash of Civilizations (som jeg her vil forkorte CoC) er blant de mest kjente teoriene i internasjonal politikk, og har hatt stor innflytelse både på faglig og politisk debatt. Det er grunn god nok til å fortsette å diskutere teoriens styrker og svakheter. Men det er to andre viktige grunner til at CoC bør tas på alvor akkurat nå.

- 1) De to dominerende perspektivene på internasjonal politikk har mistet legitimitet og troverdighet de siste 20 årene. Det liberale perspektivet hevder at internasjonal politikk preges av samarbeid mellom stater og at alle til syvende og sist vil innse at de tjener på å følge internasjonale lover og regler, at alle vil bli rikere av fri handel og at mennesker generelt får det bedre i liberale demokratier. Dette perspektivet er i krise både på grunn av internasjonale forhold og som følge av interne prosesser i vestlige land, som nye former for politisk populisme.²

Tradisjonelt har realismen vært perspektivet på internasjonal politikk som har konkurrert med det liberale perspektivet. Realismen hevder at stater er drevet av egeninteresser og at det internasjonale systemet er et nullsum-spill. Det viktigste for stater i et slikt system, mener realistene, er ikke samarbeid og regler, men økonomisk makt og militærmakt. Realismen er også i krise, blant annet fordi mange mener at realister som John E. Mearsheimer har relativisert Russlands ansvar for angrepet på Ukraina.³ Teorien om Clash of Civilizations tilbyr et viktig alternativ til begge disse perspektivene i analysen av internasjonal politikk.

- 2) Flere viktige statsledere er i større eller mindre grad påvirket av CoC, og det er rimelig å tro at teorien har innflytelse på utforming av politikk i vår tid. Kinas president Xi Jinpings totalitære ideologi er en sofistisert utgave av marxisme-leninisme og kinesisk nasjonalisme. Xi har referert til Huntingtons teori og hevdet at Kina bør la seg inspirere av tanken om sivilisasjon, men avvise påstanden om konflikt. I Xi og kommunistpartiets verdensbilde er Kina den eldste og viktigste sivilisasjon i verden, noe som innebærer et ansvar for å utvikle et alternativ til den vestlige sivilisasjon.⁴ Russlands president Putin og hans krets har utviklet et politisk konsept som passer godt med CoC-teori. I en rekke taler og tekster fra 2008 og framover har både Putin og flere av hans nærmeste uttalt at Russland er en helt spesiell sivilisasjon. Huntingtons tanker var en kilde til inspirasjon bak en prosess hvor Russlands politiske lederskap har opphøyet til sin offisielle doktrine ideen om russisk sivilisasjon i eksistensiell konflikt med andre.⁵ Dette verdensbildet har fått politiske konsekvenser. Det brukes for å forklare russere hvorfor det er viktig å forsvare Russland mot ytre trusler, og det brukes overfor verden utenfor til å forklare en ny og mer aggressiv utenrikspolitikk.

Hva sier Huntingtons teori?

Huntington lanserte CoC-teorien i en helt bestemt historisk sammenheng, nemlig like etter at den kalde krigen var over. Da hadde verden i et halvt århundre vært preget av en global konflikt mellom to supermakter med hver sin ideologi. USA og Sovjetunionen hadde delt mye av verden inn i to ideologiske leire, og Norge var del av USAs leir som medlem av NATO. Huntington mente at avslutningen av den kalde krigen ville føre til en helt ny dynamikk i konflikt og samarbeid mellom land i verden. Kjernen i denne nye dynamikken ville være kultur og ikke ideologi.

Gode og dårlige verdenskart

Huntington er opptatt av at teorier om internasjonal politikk er kart over verden, som vi bruker til å forstå hva som foregår nå og hva som vil skje i framtiden. Ingen kart er perfekte, men noen er bedre enn andre. Han er kritisk til fire andre viktige kart som hevder å framstille internasjonal politikk på en god måte: Det første kartet han kritiserer er det som tegner et bilde av en enhetlig verden med harmoni. Huntington mener at det var dette Francis Fukuyama gjorde da han skrev den boka *The End of History*.⁶ Det var forståelig at man like etter den kalde krigen trodde at verden ville bli et slikt harmonisk sted. For oss i Vesten var det åpenbart at liberale demokratier leverte bedre livsbetingelser for borgere enn andre systemer. Fukuyamas kart viste seg likevel å være feil fordi mange samfunn ikke ønsket å importere den kulturen som er fundamentet for liberalt demokrati, som individualisme, menneskerettigheter og frie markeder.

Det andre kartet tegner et bilde av en verden delt i to. På den ene siden er det oss, altså Vesten, og på den andre siden er dem, altså alle de andre. Men en todeling av verden har vært vanlig mange steder og gjennom historien. Forskere har delt verden i «sør» og «nord», og på mange universiteter brukes fortsatt disse begrepene. Andre har delt verden i sentrum og periferi, eller i øst og vest. I islamsk politisk litteratur deler man verden i dar al-islam og dar al-harb, altså islams område og krigens område. Huntington mener at alle slike todelinger er for enkle.

Det tredje kartet Huntington kritiserer er realismen. Realismen ser på staten som den eneste relevante aktør i internasjonal politikk. Stater eksisterer i et anarkisk system hvor de vil gjøre det de kan for å skaffe seg sikkerhet. Realismen gir et bedre kart enn de to førstnevnte, mener Huntington. Likevel er ikke realismen god nok, og det er viktig å merke seg at CoC-teori ikke passer med realismen til f.eks. Mearsheimer. Huntington er enig i at stater fortsatt vil være den sentrale aktøren i internasjonal politikk, men han mener at realismen ikke f.eks. har en rekke mål i tillegg til sikkerhet.

Det fjerde kartet hevder at verdens politikk blir stadig mer dominert av kaos og anarki. Dette synet ser ut til å stemme hvis man observerer f.eks. økningen i borgerkriger, sammenbrudd i stat og styring en rekke steder, og mafia-virksomhet på tvers av grenser. Men selv om det er noe som stemmer i dette kartet, er det også for unøyaktig. Det finnes mange samfunn i verden hvor det fortsatt er orden, og et kart som hevder at verden etter den kalde krigen går mot kaos hjelper oss verken med å forklare eller å forutsi hva som vil skje.

Sivilisasjoner

Huntington hevder ikke at hans eget kart over verden, altså CoC-teori, er perfekt, men han mener at det er bedre enn alternativene. Han forklarer også at hans egen teori uten vanskeligheter kan ta inn i seg verdifulle elementer fra de fire andre. På samme måte som realistene mener Huntington at det fortsatt er *stater* som er de sentrale aktørene i internasjonal politikk. Den store forskjellen er at Huntington mener at vi må skjønne kulturelle identiteter for å forklare og forutsi hvordan stater vil oppføre seg etter den kalde krigen. Kultur består av flere elementer, og de viktigste er religion og språk. De største kulturelle enhetene i verden er sivilisasjoner.

En nordmann, en tysker og en italiener tilhører forskjellige nasjonale kulturer og språklige fellesskap. Likevel tilhører de en felles vestlig sivilisasjon, som binder mennesker fra de tre forskjellige landene sammen på en avgjørende måte, hevder Huntington.

Huntington deler verden inn i disse sivilisasjonene: Kinesisk, japansk, hinduistisk, islamsk, ortodoks, vestlig, latinamerikansk og afrikansk.⁷ De to siste har en uavklart status i Huntingtons teori. Latinamerikansk kultur og historie har en rekke trekk som skiller den klart fra både europeisk og nordamerikansk kultur. Urfolks betydelige bidrag til kultur og politikk er et eksempel på et særtrekk som skiller Latin-Amerika fra resten av den vestlige sivilisasjon. Samtidig er en viktig del av latinamerikansk kultur arvet fra de europeiske kulturene som erobret kontinentet fra 1500-tallet, altså Spania og Portugal. Latin-Amerika kan derfor enten sees som en egen sivilisasjon eller som en underkategori av vestlig sivilisasjon.

Afrika har også status som en mulig sivilisasjon i Huntingtons teori. En årsak til at Huntington er skeptisk til å se Afrika som en egen sivilisasjon er at store deler av folkegruppene på kontinentet i dag kan plasseres i islamsk sivilisasjon, spesielt mesteparten av Nord-Afrika og landene i Sahara og Sahel. Til slutt diskuterer Huntington buddhismen som en mulig sivilisasjon. Det er viktig fordi landene i Sør- og Sørøst-Asia som tilhører theravadabuddhismen (eller den sørlige buddhismen) åpenbart tilhører en egen kulturell sfære som verken tilhører hinduismen eller Kina. Dette gjelder Thailand, Myanmar, Laos, Kambodsja og Sri Lanka. I tillegg er det flere land og regioner som tilhører mahayanabuddhismen (eller den nordlige buddhismen), nemlig Mongolia, Tibet, Bhutan og deler av Nepal.

Kjernestater og bruddlinjer

Det å tilhøre en sivilisasjon kan sammenlignes med å tilhøre en stor stamme, og konflikter mellom sivilisasjoner er i én forstand global stammekrig.⁸ Sivilisasjoner er imidlertid ikke enheter som kan handle og utforme politikk. Stater, geriljagrupper og terrornettverk er eksempler på organisasjoner som kan handle i internasjonal politikk, og de kan bli motivert av tilhørighet til sivilisasjoner, altså til kulturelle fellesskap. Men de kulturelle fellesskapene som utgjør sivilisasjoner kan ikke utstyre hærer eller administrere land.

Konflikter mellom sivilisasjoner kan finne sted på to nivåer, som vi for enkelhets skyld kan kalle mikro- og makronivå. *For det første* kan de bryte ut der det finnes bruddlinjer (faultlines) mellom sivilisasjoner. Disse kan eksistere langs grensen mellom to stater. Grensen mellom Finland og Russland er eksempel på en bruddlinje langs en internasjonal grense. Bruddlinjer kan også finnes mellom grupper internt i en stat, og i Huntingtons tenkning er Ukraina et eksempel på dette. Til slutt kan bruddlinjer finnes mellom grupper som kjemper for å opprette nye stater der hvor gamle stater har brutt sammen. Et godt eksempel finner vi på Vest-Balkan, hvor grupper som identifiserte seg med vestlig, ortodoks og islamsk sivilisasjon kom i krig da Jugoslavia gikk i oppløsning fra 1990.

For det andre kan sivilisasjonskonflikter bryte ut på makronivå mellom kjernestatene i forskjellige sivilisasjoner. Mange av drivkreftene bak konflikter mellom kjernestater er de samme som dem vi kjenner fra historien: Konkurransen om ressurser og status eller uenigheter om verdier. Men

under den kalde krigen ble potensielle konflikter mellom kjernestater holdt i sjakk av en global konflikt mellom to politiske og ideologiske blokker. Etter den kalde krigen kan de kulturelle forskjellene og motsetningene komme til uttrykk på nye måter. Kulturell identitet blir viktigere for alle, og dette fører til at mange væpnede konflikter også vil bli blodigere.

Huntington diskuterte Ukraina forholdsvis inngående. Han mente at hvis hans hypotese er riktig, så vil Ukraina mest sannsynlig bli splittet mellom en vestlig og en østlig del fordi bruddlinjen mellom vestlig og ortodoks sivilisasjon går tvers gjennom landet.⁹ Hvis man ser krigen i Ukraina fra perspektivet til russisk politisk ledelse, er den en krig mellom sivilisasjoner, som nevnt i innledningen. Det innebærer at Putins regime er beredt til å bruke alle midler for å vinne. Det betyr også at Russland er beredt til å bruke lang tid og bære store kostnader for å «redde» russisk sivilisasjon fra innbilte fiender i Vesten.

Hvilken fortelling om Ukraina-krigen som seirer er ikke uviktig. For ukrainerne selv er krigen en eksistensiell kamp for å overleve som folk og stat. I Russland har Putins regime dyrket sivilisasjonsperspektivet og skapt støtte til krigen ved å spre frykt for at russisk kultur skal bli ødelagt. Utfordringen for oss i den vestlige verden, som støtter Ukraina, er at den internasjonale liberalismen kanskje ikke gir like sterk motivasjon som den fortellingen Russland har skapt for seg selv. Valg av perspektiv har konsekvenser for motivasjon og vilje til å bruke ressurser og tåle risiko. Hvis Russland oppfatter at landet er i en eksistensiell kamp for å overleve som sivilisasjon, mens Vesten ser krigen som et upersonlig forsvar av en liberal verdensorden, er det kanskje en asymmetri i oppfatningen som kan få betydning for hvor mye man vil ofre.

Tabell: Liste over sivilisasjoner og stater¹⁰

Navn	Kjernestat	Viktige stater
Kinesisk	Kina	Vietnam
Japansk	Japan	
Hinduistisk	India	
Islamsk		Tyrkia, Saudi-Arabia, Egypt, Iran, Indonesia, Malaysia
Ortodoks	Russland	Hellas, Bulgaria, Serbia, Belarus, Ukraina
Vestlig	USA	Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Australia
Latinamerikansk (med forbehold)	Brasil	Argentina, Mexico
Afrikansk (med forbehold)		Sør-Afrika, Nigeria
Buddhistisk (med forbehold)		Thailand, Sri Lanka, Myanmar

Det er verdt å merke seg at flere av disse sivilisasjonene bare har én stor stat, og at overlappet mellom sivilisasjon og kjernestat er mer eller mindre perfekt. Dette gjelder Kina, India og Japan spesielt.

Islam

Huntington mener at islam er den sivilisasjonen som i størst grad vil skape konflikt etter den kalde krigen. Han hevder *ikke* at det er noe særegent i islams natur som er årsaken til dette. Huntington forklarer at kristendommen historisk har vært en kilde til krig og konflikt, men i vår tid har islam overtatt rollen. Det er to viktige grunner til det, mener han. For det første mangler islam en kjernestat. I tabellen over kan man se at alle sivilisasjonene i verden, hvis vi ser bort fra de tre tvilstilfellene, er ledet av en kjernestat. Slike stater har kapasitet til å holde orden og skape en viss grad av fred og stabilitet både internt i sivilisasjonen og i randsonen av den. I islamsk sivilisasjon har man en rekke regionale stormakter med betydelige ambisjoner, som Tyrkia, Saudi-Arabia og Iran, men man mangler en dominerende stat som kan holde orden. For det andre, hevder Huntington, hadde islamske samfunn på slutten av det 20. århundret en demografisk utvikling med spesielt store kull av menn mellom 15 og 30 år.¹¹ Mange av disse unge mennene sto uten arbeid, og de er en kilde til uro og konflikt. Huntington mener at demografi er det som er viktigst i en forklaring på konflikt internt i islam og langs islams grenser.

Vesten mot resten

En viktig dimensjon ved CoC-teorien er forholdet mellom vestlig sivilisasjon og alle andre. Vestlig sivilisasjon har historisk hatt langt større innflytelse på andre folk og kulturer enn andre sivilisasjoner har hatt. Maktforholdet mellom Vesten og resten har vært skjevt. Huntington er kritisk til hvordan den vestlige sivilisasjon med USA i spissen misjonerer i hele verden med det man hevder er universelle verdier, som demokrati, menneskerettigheter, individualisme osv. Resten av verden oppfatter ofte slik misjon som imperialistisk og dobbeltmoralsk, mener Huntington.

Ved slutten av den kalde krigen mente Huntington at maktforholdene kom til å endre seg i framtiden, og kjernestater i andre sivilisasjoner ville i stadig større grad utfordre Vesten. I konkurransen mot Vesten deler Huntington verdens sivilisasjoner i tre kategorier. For det første har man utfordrerne, nemlig Kina og islam. Utfordrer-sivilisasjonene er viktige sivilisasjoner som har helt andre forståelser av hvilke verdier som er viktig og hvordan samfunn bør organiseres. De utfordrer Vestens dominerende stilling i internasjonal politikk. I tillegg vokser det, ifølge Huntington, fram en konfusiansk-islamsk forbindelse. Det betyr at Kina samarbeider i økende grad med viktige islamske stater, som Pakistan, Iran, Irak, Syria, Libya og Algerie.¹² For det andre har man svake sivilisasjoner, nemlig Latin-Amerika og Afrika. Med disse vil det være langt lavere grad av konflikt. For det tredje har man kjernestatene i resten av verdens sivilisasjoner, nemlig Russland, India og Japan. Huntington plasserer dem i en kategori som han kaller «swing» civilizations, som betyr at de kan skifte mellom å ta parti med Vesten eller med de store utfordrerne, Kina og islam.

Konflikten mellom Vesten og de andre vil øke i styrke, og ofte dreie seg om tre store temaer. Vesten vil forsøke å nekte andre stater å skaffe seg militære kapabiliteter som gjør at de kan utfordre Vesten, spesielt masseødeleggelsesvåpen. Dernest vil det bli stadig mer konflikt om Vestens forsøk på å spre verdier som demokrati og menneskerettigheter i samfunn som ikke vil ha dem. Til sist vil Vesten også forsøke å bevare sine egne verdier og sin egen status ved å begrense innvandringen. Europa vil få en motreaksjon mot innvandring fra den muslimske verden, mens USA vil oppleve lignende reaksjoner mot innvandring fra Mexico.¹³

Politiske slutninger

Hvis man skal trekke slutninger fra CoC om politisk og strategisk tenkning for Norge, vil de viktigste være disse: Norge kan aldri stå utenfor det vestlige sivilisatoriske fellesskapet som vi har vært en del av i 1000 år. Norge bør fortsette å knytte seg sterkt til USA, som er kjernestaten i vestlig sivilisasjon og vil mest sannsynlig fortsette å være det i overskuelig framtid. Samtidig har mye av debatten om amerikansk politikk etter at Trump ble valgt til president i 2016 handlet om muligheten for at USA ikke lenger ønsker eller makter oppgaven å lede Vesten. For Norge ville det ha store konsekvenser om USA trakk seg vekk fra Europa og fra internasjonale organisasjoner, som NATO. En forsikring mot en slik utvikling kunne være å bli medlem av EU. EU-medlemskap for Norge er en naturlig konsekvens av Huntingtons analyse uansett hva som skjer med USA fordi vi kulturelt hører til i Vesten. Vår sivilisasjons tyngdepunkt ligger i Europa.

For å redusere risiko for krig bør Norge bidra til at sterke stater i vestlig sivilisasjon ikke blander seg i sakene til kjernestatene i andre sivilisasjoner. Huntington tegner opp et scenario for hvordan en mulig storkrig mellom sivilisasjoner kan starte. Han mener at det er konflikt mellom Kina, en voksende stormakt, og Vesten med USA i spissen som er mest sannsynlig. Slik storkrig kunne startet med at Kina angriper Vietnam på grunn av uenigheter om rettigheter i Sør-Kina-havet. USA intervenerer militært for å forsvare internasjonal rett, men Kina ser dette som en innblanding i interne forhold siden Vietnam er del av kinesisk sivilisasjon. Huntington spekulerer videre på de sekundære effektene i global politikk av en slik konfrontasjon mellom de to sterkeste statene i verden. Hans diskusjon er kritisk mot Vestens tendenser til å blande seg i interne forhold de ikke har noe med. Løsningen er å avstå fra all slik innblanding. På grunn av de store konsekvensene må en konflikt av denne typen unngås. Norge bør derfor være en talsperson for det Huntington kalte *the abstention rule*,¹⁴ altså at kjernestaten aldri må blande seg i konflikter internt i andre sivilisasjoner. Det kan også bety at Norge bør tone ned sin internasjonale liberalisme og at vi f.eks. bør slutte å jobbe for å påvirke andre land i saker som har å gjøre med menneskerettigheter.

Hvis Huntington har rett, kan kultur også spille en betydelig og farlig rolle som konsekvens av innvandring. CoC-teori ser på innvandring fra andre sivilisasjoner som en utfordring fordi det kan skape motsetninger og uro internt i stater. Han mener at multikulturalisme er en trussel mot USA og Vestens stabilitet. Multikulturalisme er i Huntingtons perspektiv en farlig ideologi som opphøyer ikke-vestlige kulturer på bekostning av vestlig kultur. Hvis han har rett, bør Norge begrense innvandring fra land som ikke tilhører vestlig sivilisasjon og sørge for at innvandrere assimileres mest mulig for å forebygge at det norske samfunnet blir et delt samfunn. Disse perspektivene og forslagene vil nok oppfattes som illiberale av de fleste representanter for politiske og akademiske eliter i Norge.

Hvilken kritikk har teorien fått?

En del av kritikken mot Huntingtons teori har vært drevet av politiske hensyn. Den sterkeste kritikken har kommet fra venstresiden, og spesielt fra tenkere og aktivister som er opptatt av vestlig imperialisme og kolonialisme. En del kritikere mener at teorien overforenkler. De mener at det er uansvarlig av Huntington å framstille sivilisasjoner som enhetlige systemer fordi dette perspektivet gjør at vi ikke legger merke til konfliktene og skillelinjene som ikke passer med teorien.

Mange viktige konfliktlinjer går innad i sivilisasjoner. Et eksempel er konflikten mellom sunni- og sjia-muslimer flere steder i verden. Edward Said mente at CoC-teorien er forvirret og undergraver muligheten for gode analyser av internasjonal politikk.¹⁵ En annen type politisk kritikk hevder at teorien er selvoppyllende.¹⁶ Russland og Kina liker teorien fordi den forteller lederne i disse statene at de leder kjernestater i egne sivilisasjoner, og det gir dem rett til å bestemme over den internasjonale politikken i sin region uten innblanding.

I tillegg til all kritikken som er politisk motivert, finnes det også mye saklig kritikk mot Huntingtons teori. Mange forskere har forsøkt å teste Huntingtons teori empirisk. Den vanligste måten å gjøre dette på har vært å bruke datasett om kriger og konflikter. Et eksempel: Russett, Oneal og Cox brukte et datasett som heter Correlates of War, og så på perioden 1950 og 1992 for å se om det er blitt mer konflikter mellom land som tilhører ulike sivilisasjoner, eller innad i land hvor man har bruddlinjer mellom to sivilisasjoner. De fant at sivilisasjon ikke hadde noen effekt på sannsynligheten for krig.¹⁷ Et annet eksempel på empirisk forankret kritikk er en artikkel fra 2007 av De Soysa og Nordås, som tester påstanden om at det er spesielt mye voldelig konflikt internt i islamske samfunn. Forfatterne brukte data om politisk undertrykkelse og fant at land med høy andel muslimer ikke hadde større tendens til slik undertrykkelse, men at faktorer som demokrati og økonomisk utvikling var mye viktigere enn religion.¹⁸

En idéhistorisk tilnærming kan spørre: Gir Huntington en god nok redegjørelse for de historiske forutsetningene som må være til stede for at folk skal oppleve tilhørighet til en sivilisasjon? Forskning om nasjonalisme har forklart hvordan menneskers forestilling om å tilhøre en nasjon vokste fram som et resultat av bestemte politiske, teknologiske og kulturelle endringer på 1800-tallet. For å forstå hvorfor mennesker er i stand til å forestille seg at de tilhører et nasjonalt fellesskap må man se på hvordan f.eks. det å lese aviser skapte en følelse av tilhørighet. Slike forutsetninger fantes ikke før 1800-tallet, og derfor er nasjonalismen moderne.¹⁹ Huntington gir aldri en lignende redegjørelse for de historiske forutsetningene som må være til stede for at mennesker skal oppfatte at de tilhører en sivilisasjon. Dermed framstår sivilisasjonene som mer eller mindre naturgitte og evige, og ikke som historisk betingede. Huntington burde forklart bedre *hvordan* mennesker tilegner seg en idé om at deres identitet er nært knyttet til en sivilisasjon. En slik forklaring måtte gått i detalj om hvordan folks identitet skapes gjennom utdanning, oppdragelse, massemedier, sosiale medier osv.

En annen type kritisk diskusjon av CoC bør undersøke holdbarheten i religionsbegrepet som er så sentralt i teorien. Huntingtons begrep om sivilisasjoner hviler i stor grad på ideen om verdensreligioner. Han tar utgangspunkt i arbeidet til historikere og samfunnsforskere som bl.a. Max Weber, Emile Durkheim, Arnold Toynbee, Fernand Braudel og Immanuel Wallerstein. Ideen om verdensreligioner som man finner hos mange av disse klassikerne oppsto på slutten av 1800-tallet i europeisk forskning, men er senere blitt kritisert av en rekke historikere. Man kan hevde at selve religionsbegrepet som Huntington bruker bare finnes i hodet til forskere.²⁰

Hvilken støtte har teorien fått?

En rekke sentrale forskere og kommentatorer har gitt CoC-teorien støtte, men ofte er støtten med forbehold. Fareed Zakaria var Huntingtons PhD-student, og skrev en doktorgrad under hans veiledning. Zakaria takket nei til jobb på Harvard, hvor Huntington var professor, og tok heller jobb som redaktør i det viktige tidsskriftet *Foreign Affairs*. Det første manuskriptet Zakaria fikk til vurdering var Huntingtons artikkel om *The Clash of Civilizations*, som *Foreign Affairs* trykket i 1993. Zakaria er klassisk liberal og politisk i sentrum. Han mener at teorien til Huntington er viktig og i stor grad riktig. Han mener imidlertid at Huntington overdrev i hvilken grad sivilisasjoner er internt konsistente, og peker på de store konfliktene innenfor den islamske sivilisasjonen.²¹

Den konservative og innflytelsesrike forfatteren og *New York Times*-kommentatoren Ross Douthat skrev en sak i avisen i mars 2022 med tittel «Yes, there is a clash of civilizations.»²² Teksten er en lang analyse av Huntingtons teori og hvorfor den har fått ny aktualitet etter at Russland invaderte Ukraina. Douthat er enig med kritikere som peker på at Huntington tok feil da han ventet at Ukraina ville bli et splittet land, fordi bruddlinjen mellom vestlig og ortodoks kristendom går innad i staten. I stedet for å ryke på midten, kjemper hele Ukraina, også de ortodokse østlige regionene, mot invasjonsmakten. Men Douthat mener at dette ikke kan brukes for å avvise CoC-teorien som helhet, fordi hovedretningen av Huntingtons teori har vist seg å være riktig. Douthat mener at CoC-teorien er mer relevant enn noensinne, og at Huntington var forut for sin tid.

Zakaria og Douthat er journalister, men det finnes også forskere som finner empirisk støtte for CoC. I en artikkel publisert i 2018 bruker Gunes Gokmen et datasett som inneholder konflikter mellom 1816 og 2001 for å teste CoC-teorien.²³ Konklusjonen er at det å tilhøre forskjellige sivilisasjoner medfører 63,6 prosent høyere sannsynlighet for væpnet konflikt mellom to land etter den kalde krigen, men ikke under den kalde krigen. Ved hjelp av et annet datasett om religiøs, språklig og etnisk fragmentering hevder Gokmen videre at det ikke er religion, men språk, som er det viktigste elementet i sivilisasjoner. Konklusjonen i artikkelen er dermed at Huntington hadde rett i sin hypotese om at de viktigste konfliktene etter den kalde krigen ville være mellom sivilisasjoner, men at han tok feil da han hevdet at religion var det viktigste elementet i sivilisasjoner.

En viktig støtte til CoC kommer fra forskere som tar utgangspunkt i Huntingtons teori, men utvikler et mer realistisk begrep om kultur enn det som har vært vanlig i debatten så langt. Mange statsvitere som har testet CoC har brukt datasett hvor hvert land i verden kan kodes som enten tilhørende eller ikke tilhørende en bestemt sivilisasjon. Deretter tester man om dyader – altså par – av land har høyere sannsynlighet for å komme i krig med hverandre hvis de tilhører forskjellige sivilisasjoner. Men i den virkelige verden er det mer realistisk å se på den kulturelle identiteten til en stat som en kontinuerlig variabel, og ikke som en diskret variabel. Det betyr at kulturell identitet er et komplekst spørsmål om grad av tilhørighet snarere enn et enten-eller. Det er derfor bedre å se om konflikt mellom stater varierer med kulturell avstand mellom statene. En studie som utvikler et slikt begrep om kulturell avstand finner at jo større kulturell avstand, jo større er sjansen for konflikt.²⁴ Man kan dermed finne støtte for CoC med et mer sofistikert kulturbegrep.

Hva kan forskere og studenter bruke teorien til?

Huntington utviklet teorien som et kart over internasjonal politikk etter den kalde krigen. Noen steder har boka partier hvor forfatteren utvikler hypoteser og spådommer om hva som vil skje i framtiden, og i disse tilfellene er det mulig å vurdere om han fikk rett. Samtidig er Huntingtons bok eksepsjonelt lærd og grundig. Det er gode grunner til at det er en klassiker. Vi trenger fortsatt forskning som tar utgangspunkt i CoC både av statsvitere og forskere innenfor fag som historie, antropologi, sosiologi og religionshistorie. Det rette sporet i videre bruk av CoC er å se på kultur, og dermed sivilisasjon, som en kontinuerlig og ikke en diskret variabel. Stor økning i internasjonal migrasjon har f.eks. gjort at staters kulturelle identitet er mer i bevegelse enn for 50 år siden.

Statsvitere bør fortsette å engasjere seg i CoC og bruke mer fantasi når de avleder hypoteser fra teorien. I 2023 har det gått i overkant av 30 år etter den kalde krigens slutt. Det er mulig at en del av spådommene til Huntington vil vise seg riktige når det er gått 40 eller 50 år, og derfor bør man fortsette å teste hypoteser avledet av hans tenkning. Forskerne som har forsøkt å teste teorien har bare sett på væpnede konflikter mellom stater eller innad i stater som uttrykk for konflikter mellom sivilisasjoner. Men det er fullt mulig å tenke seg at konflikt mellom sivilisasjoner kan få andre uttrykk enn væpnet konflikt. Nye allianser mellom stater – innad i eller på tvers av sivilisasjoner – kunne f.eks. være slike uttrykk. Et eksempel på dette kunne være sikkerhets-samarbeidet i The Quadrilateral Security Dialogue (The Quad) mellom de fire statene USA, Australia, India og Japan. De fire landene tilhører tre forskjellige sivilisasjoner, og samarbeidet deres er motivert ut fra et behov for å veie opp for kinesisk aggresjon i Stillehavet og Det indiske hav.

Andre fagfelt enn statsvitenskap bør engasjere seg i debatten om CoC. De få humanistene og kulturforskerne som har uttalt seg om Huntington har stort sett avvist ham på politisk grunnlag og uten gode argumenter. I stedet kunne de utledet interessante forskningsspørsmål fra Huntingtons teori. Antropologer, psykologer, utdanningsforskere, medievitere og litteraturvitere burde vært interessert i å stille spørsmål om hva sivilisasjoner er i forestillinger og følelser hos mennesker i forskjellige samfunn. Opplever norske personer at de tilhører samme sivilisasjoner som italienere eller tyskere? Uttrykkes tilhørighet til islamsk sivilisasjon i skoler i Egypt eller Pakistan eller blant muslimer i Birmingham? De sivilisatoriske bruddlinjene på Balkan, hvordan oppleves de i det daglige av lokale bosniere, serbere og kroater? Listen med mulige spørsmål kunne blitt lang. Poenget er at de forskjellige fagdisiplinene ofte ikke snakker sammen, og CoC er blitt enten oversett eller avfeid i de fleste andre fag enn statsvitenskapen.

Oppsummering

I 2023 er det 30 år siden den innflytelsesrike amerikanske statsviteren Samuel Huntington lanserte teorien *The Clash of Civilizations* for første gang. Målet med dette notatet var å gi en presis innføring i teorien. Huntington mente at man kan dele verden inn i en håndfull sivilisasjoner og at framtidens konflikter i økende grad vil stå mellom grupper som identifiserer seg med sivilisasjoner. En sivilisasjon er en kulturell gruppe. Det er religion, og dernest språk, som er kjernen i den kulturelle identiteten til sivilisasjoner i Huntingtons teori. Den viktigste konflikten vil stå mellom den vestlige sivilisasjon og andre sivilisasjoner, spesielt Kina og islam.

CoC-teorien har hatt stor innflytelse, og den har fått mye kritikk og mye støtte. Både kritikken og støtten har kommet dels fra politisk hold og dels fra forskere som har forsøkt å teste teorien på forskjellige måter. En rekke uttalelser fra statsledere, som Russlands president Putin og Kinas president Xi, tyder på at teorien tas på alvor i forståelsen og utformingen av internasjonal politikk etter den kalde krigen. Flere av Huntingtons spådommer har ikke slått til. Det er lett å finne steder i boka hvor han forenkler eller essensialiserer konflikter for å få dem til å passe i teorien. Viljen til å forenkler og være tydelig er imidlertid viktig for å få fram poenger og formulere hypoteser. Slik vilje er ofte fraværende fra akademiske debatter. *The Clash of Civilizations* er en omfattende og krevende bok. Den fortjener å bli diskutert og kritisert. Den fortjener at man fortsetter å utlede forskningsspørsmål fra den. Og den fortjener utvilsomt status som klassiker i studiet av internasjonal politikk.

Civita er en liberal tankesmie som gjennom sitt arbeid skal bidra til økt kunnskap og oppslutning om liberale verdier, institusjoner og løsninger, og fremme en samfunnsutvikling basert på respekt for individets frihet og personlige ansvar. Civita er uavhengig av politiske partier, interesseorganisasjoner og offentlige myndigheter. Den enkelte publikasjonsforfatter(e) står for alle utredninger, konklusjoner og anbefalinger, og disse analysene deles ikke nødvendigvis av andre ansatte, ledelse, styre eller bidragsytere. Skulle feil eller mangler oppdages, ville vi sette stor pris på tilbakemelding, slik at vi kan rette opp eller justere.

Ta kontakt med forfatteren på torkel@civita.no eller civita@civita.no.

Sluttnoter

- 1 Når det vises til steder i boka i dette notatet, er det utgaven fra 2011 som brukes: Huntington, Samuel P. (2011) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- 2 G. John Ikenberry (2018) "The end of liberal international order?" *International Affairs*, Volume 94, Issue 1, January 2018, s. 7–23
- 3 Den kjente realisten Stephen M. Walt diskuterer «hatet» mot realisme her: Walt, Stephen M. (2022) *Why do people hate realism so much?* *Foreign Policy*, 13 June 2022.
- 4 Introvigne, Massimo (2022) "The 'Origins of Chinese Civilization' Project: Xi Jinping Explains Why It Matters" *Bitter Winter*, 18.08.2022. (<https://bitterwinter.org/the-origins-of-chinese-civilization-project/>)
- Jefferies, Wesley (2021) "Clash of Civilizations with Chinese Characteristics" *The National Interest*, March 28 2021. (<https://nationalinterest.org/feature/clash-civilizations-chinese-characteristics-181175>)
- 5 Linde, Fabian (2016) *The civilizational turn in Russian political discourse. From Pan-Europeanism to civilizational distinctiveness* *The Russian Review*, 75, s. 604-625. Ferris, Emily (2022) "How Russia's narrative on Ukraine Reflect its existential crisis" *RUSI*, 27. Juli 2022. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/how-russias-narratives-ukraine-reflect-its-existential-crisis>
- 6 Civita har utgitt flere tekster og podcaster om og med Fukuyama. Se f.eks. <https://civita.no/produkt/etter-historiens-slutt-moter-med-francis-fukuyama/>
- 7 s. 45-48
- 8 s. 207
- 9 s. 163-168.
- 10 Listen finnes ikke i boka, men er laget på grunnlag av Huntingtons diskusjon i kapittel 2.
- 11 s. 264-265
- 12 s. 185
- 13 s. 185-206
- 14 s. 312-316
- 15 Said, Edward W. (2001) "The Clash of Ignorance" *Tha Nation*, 4 Oct 2001 <https://www.thenation.com/article/archive/clash-ignorance/>
- 16 Se f.eks. Bottici, C., and Challand, B., (2006), *Rethinking Political Myth, the Clash of Civilizations as a Self-Fulfilling Prophecy*. *European Journal of Social theory*, vol. 9, no. 3, p. 315-336.
- 17 Russett, B. M., Oneal, J. R., & Cox, M. (2000). *Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence*. *Journal of Peace Research*, 37(5), 583–608
- 18 Soysa, Indra De og Ragnhild Nordås (2007) "Islam's Bloody Innards? Religion and Political Terror, 1980-2000" *International Studies Quarterly*, Volume 51, No. 4 (December 2007), s. 927-943
- 19 Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- 20 Masuzawa, Tomoko (2005) *The Invention of World Religions*. Chicago: Chicago University Press. Cantwell Smith, Wilfred (1962) *The Meaning and End of Religion*. London: Macmillan.
- 21 Fareed Zakaria snakker om CoC og om Huntington i intervju med Sam Harris i juni 2017. (<https://www.samharris.org/podcasts/making-sense-episodes/83-politics-emergency>)
- 22 <https://www.nytimes.com/2022/03/30/opinion/ukraine-clash-of-civilizations.html>
- 23 Gokmen, Gunen (2019) «Clash of civilizations demystified» *European Journal of Political Economy* 60, s. 1-13
- 24 Bove, Vincenzo og Gunes Gokmen (2016) "Cultural Distance and Interstate Conflicts" *British Journal of Political Science* 47, s. 939–949